

ІСТОРИОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

*Б.Лобовик**

ІСТОРИОСОФІЯ РЕЛІГІЇ ЯК ЗНАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРИРОДИ РЕЛІГІЇ

Історіософія релігії – галузь релігієзнавства, що знаходиться на межі історії і філософії релігії. Щодо цих останніх вона має спільні й особливі ознаки. Якщо історія вивчає походження і розвиток релігії у її станах і формах, якщо філософія релігії покликана дати теоретичне осмислення сутності і сенсу релігії як такої, то історіософія релігії являє собою вчення про історичну природу явища релігійності, взятого в цілісності з його сутністю. В такому розумінні історіософію релігії можна назвати феноменологією релігієзнавства.

В академічному релігієзнавстві історіософія релігії має справу не з окремими релігійними феноменами, розглядуваними поза історичними зв'язками, й не з ознаками суб'єктивного засвоєння сакральних ідей, цінностей та норм поведінки особи чи спільноти. Вихідним принципом історіософії релігії є еволюціоністський підхід до неї як соціально-історичного явища. Він передбачає об'єктивне з'ясування буттєвих витоків релігії, її причин та умов розвитку, але несполучний з редуціонізмом “соціальних коренів” релігії, бо розуміється як дослідницький підхід, покликаний досягнути становлення релігії як у соціумному та історико-культурному контексті, так і в іманентних сутнісних зв'язках власного досвіду. Це стосується не лише онтології, а й епістемології та гносеології проблеми.

В онтологічному і гносеологічному відношеннях історіософія релігії передбачає з'ясування причин та умов появи релігійності, пов'язаної із самосуперечливою взаємодією невірних буттєвих

* Лобовик Борис Олександрович (22.XII.1923–16.I.1999) – видатний український релігієзнавець, доктор філософських наук, професор. Його стаття друкується до річниці пам'яті.

станів людини та її намаганням практично й духовно виповнити ці стани. Загалом кажучи, історично релігійні вірування зароджуються тоді, коли розвиток виробничої і розумової діяльності виявляється уже достатнім для практичного і мислительно-понятійного освоєння ближнього довкілля, але ще недостатнім для повсякденно вільного входження в нього. Це й приводить до появи таких примітивних вірувань, у яких надприродне є ще чуттєво-надчуттєвим і має безпосередньо практичне значення для людини.

Головним напрямом історичного розвитку релігійності є улюднення надприродного. І в подальшому, в міру розвитку виробництва, особливо продукуючого землеробства, та абстрагуючих здібностей індивіда це улюднення набирає духовної (демоністичної) форми, завершуючи формування так зв. “природних” релігій.

У соціально диференційованому суспільстві, коли з родового колективу виділяється особистість, поступово складаються вірування в надприродне як абстрактну людину, що підноситься над її земним першообразом. Тут розгортається процес формування релігій, започаткований ще в попередню епоху.

Водночас із зазначеними факторами взаємодіють внутрішньорелігійні чинники входження людини в світ. Вони пов’язані з тим, що задоволена потреба виповнення життєво обмежених станів людини неминуче породжує у неї все нові потреби, які реалізуються вірувально-інтелектуально й практично – у сходженні до надприродного все ширших горизонтів. У духовному відношенні це проявляється в збагаченні власних зв’язків релігійного досвіду, в праксеологічному – в переході від первісної магії до все більш розвинутого культу з його інституціями, служителями, символікою. Так в історіософії релігії єднаються конкретика і сутність історичної природи релігійної життєдіяльності людини.

Відомо, що історія релігії займається не лише збиранням фактичного матеріалу та аналізом описувальних даних, а й порівняльно-історичним вивченням релігії, систематизацією та типологізацією вірувань в контексті їх походження і розвитку. Історіософія релігії теж дає системні класифікації та типологічні узагальнення, але має у цій справі свій аспект і свої завдання. Вона, по-перше, з’ясовує критерії та принципи періодизації історії релігії, вивчає етапи еволюції і типи релігій; по-друге, вона здійснює категоріально-понятійне відтворення минулого вірувань і культу.

Відомі численні спроби періодизувати історію релігійних вірувань. У європейській думці, особливо починаючи з XIX ст., поширені вказівки на “природні”, тобто язичницькі, і “духовні”

релігії. Причому, серед останніх часто виділяють ще дві стадії, чи два етапи розвитку: релігії моральності і спасіння (Г.Зібек), релігії мистецтва і християнство як абсолютна релігія (Гегель) тощо. Ці класифікації є, фактично, апріорно-схематичними міркуваннями: вони не спираються на критерії, які були б виведені з реального процесу розвитку релігій.

У радянському релігієзнавстві набула поширення так звана цивілізаційна концепція історії релігії (С.Токарев, М.Гордієнко та ін.), яка абсолютизувала роль соціально-історичного фактора в релігіогенезі. За цією концепцією, релігії народів світу відбувають три етапи, чи періоди розвитку, репрезентовані родо-плем'яними, національними та світовими релігіями. Тут нема об'єктивних критеріїв періодизації, змішано формаційний, етнічний, геополітичний та ін. підходи, зрештою – ототожнено етапи еволюції і типи релігій.

Історіософський підхід до систематизації та типологізації релігій має здійснюватися як у загальному соціально-історичному та історико-культурному контексті, так і в іманентних історико-релігійних зв'язках. Саме такий, у підсумку різносторонній і комплексний, підхід багатьох дослідників до вірувань різних народів, різних епох і цивілізацій нині дає можливість предикатизувати критерії періодизації еволюції релігії та типізації релігій. Такими критеріями є: зміст уявлень про надприродне та характер його зв'язків з природним, спосіб перенесення людських смислів на “значення” надприродного (його улюднення), місце природного і людського в сфері дії надприродного, місце орудної і деміургічної функцій в уявленнях про надприродне та в його культурі.

З точки зору цих критеріїв у всезагальному відношенні можна визначити такі етапи еволюції релігії: найдавніший (ранньородове суспільство), давній (епоха патріархату), історичний. З ними пов'язані типи релігій: чуттєво-надчуттєвий, демоністичний, теїстичний. У категоріально-понятійному відношенні вони представлені, відповідно, такими формами вірувань: фетишизм, тотемізм, анімізм; віра в духів та померлих предків; віра в богів. У культовому відношенні (відповідно): контактна магія; перехідні способи впливу на надприродне; релігійний символізм. У функціональному відношенні (теж відповідно): орудна функція надприродного; перехідні форми; деміургічна функція. В історії теїстичного типу релігій виділяються два підтипи – політеїстичний та монотеїстичний. Релігії та конфесії мають свої періоди, чи етапи розвитку.

Що стосується історіософського категоріально-понятійного відтворення минулого релігії, то, крім уже зазначеного, підкреслимо, що основоположною тут є категорія “історичні типи надприродного”. Саме з нею визначально сполучна проблема етапів еволюції і типів релігій, яка розгортається в систему сурядних і підрядних категорій історіософії академічного релігієзнавства.

*А.Колодний** (м. Київ)

ІСТОРИЗМ ЯК ПРИНЦИП РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ПІЗНАННЯ

Незважаючи на прагнення теологів різних релігійних течій довести усталеність і незмінність свого конфесійного віровчення і культу, пошуки ними критерію правовірності цих елементів релігійного комплексу у витокових їх формах, трансформація релігійних систем (а особливо світових) залишається незаперечним явищем. Навіть та ортодоксальність, до якої прагне вдаватися православ'я, руйнується при зіткненні його з національною традицією на теренах свого поширення у світі. І хоч в який спосіб те саме християнство не прагнуло б зберегти ідентичність своєму витоковому етапу, але вся історія його, починаючи з I ст., характеризується появою різних течій, "схизм", "ересей", відпочкуванням і організаційним відособленням цілих напрямків, які виражали невдоволення чи то домінуючою лінією його функціонального буття в суспільстві, чи то певними новаціями в його розвитку, чи то суб'єктивним фактором певної конфесії тощо. Саме тому при вивченні релігійного феномена взагалі, а особливо його конфесійних модифікацій, важливо дотримуватися принципу історизму, прискіпливо аналізувати ті внутрішні зміни, які врешті-решт зумовлюють відносну стабільність світових релігійних систем.

Принцип історизму є одним з вузлових в релігієзнавчих дослідженнях. Вперше до осмислення історії релігії як єдиного процесу звернувся Гегель. Цей процес, на його думку, йде поряд із поглибленням свідомості свободи, що становить зміст всесвітньої історії. Саму ж історію релігії філософ розглядав як послідовне

* Колодний Анатолій Миколайович – доктор філософських наук, професор, заст. директора – керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.